

KAZIMIERZ PRZYBYŁKO

OKUPACJA NIEMIECKA ORAZ JAWNE I TAJNE NAUCZANIE W LIPNICY MUROWANEJ W LATACH 1939-1945*

WSTĘP

Gdy kampania wrześniowa 1939 r. dobiegła końca, a wojska niemieckie i sowieckie zajęły terytorium Rzeczypospolitej Polskiej i zdławiły zorganizowany opór regularnych wojsk polskich na terenie kraju, III Rzesza i Związek Sowiecki, podzieliwszy między sobą, na mocy paktu Ribbentrop-Mołotow z 23 sierpnia 1939 r., Polskę na połowę, rozpoczęły okupację jej terytorium i likwidację polskiej państwowości, według paktu o granicach i przyjaźni z 28 września 1939 r., oraz eksterminację narodu polskiego.

Niemcy nie kryli swoich planów co do ludności polskiej. Chodziło im nie tylko o zdobycie jej terytorium, ale też o zniszczenie kultury polskiej oraz biologiczną zagładę narodu polskiego. Składową owego planu biologicznej zagłady było maksymalne ograniczenie możliwości rozwoju umysłowego polskiej młodzieży. Heinrich Himmler powiedział: „[...] dla polskiej ludności Wschodu nie mogą istnieć szkoły wyższe niż 4-klasowa szkoła ludowa. Celem takiej szkoły ma być wyłącznie proste liczenie, najwyżej do pięciuset, napisanie własnego nazwiska, wiedza, iż boskim przykazaniem jest być posłusznym Niemcom, uczciwym, pracowitym i rzetelnym. Czytania nie uważam za konieczne”¹.

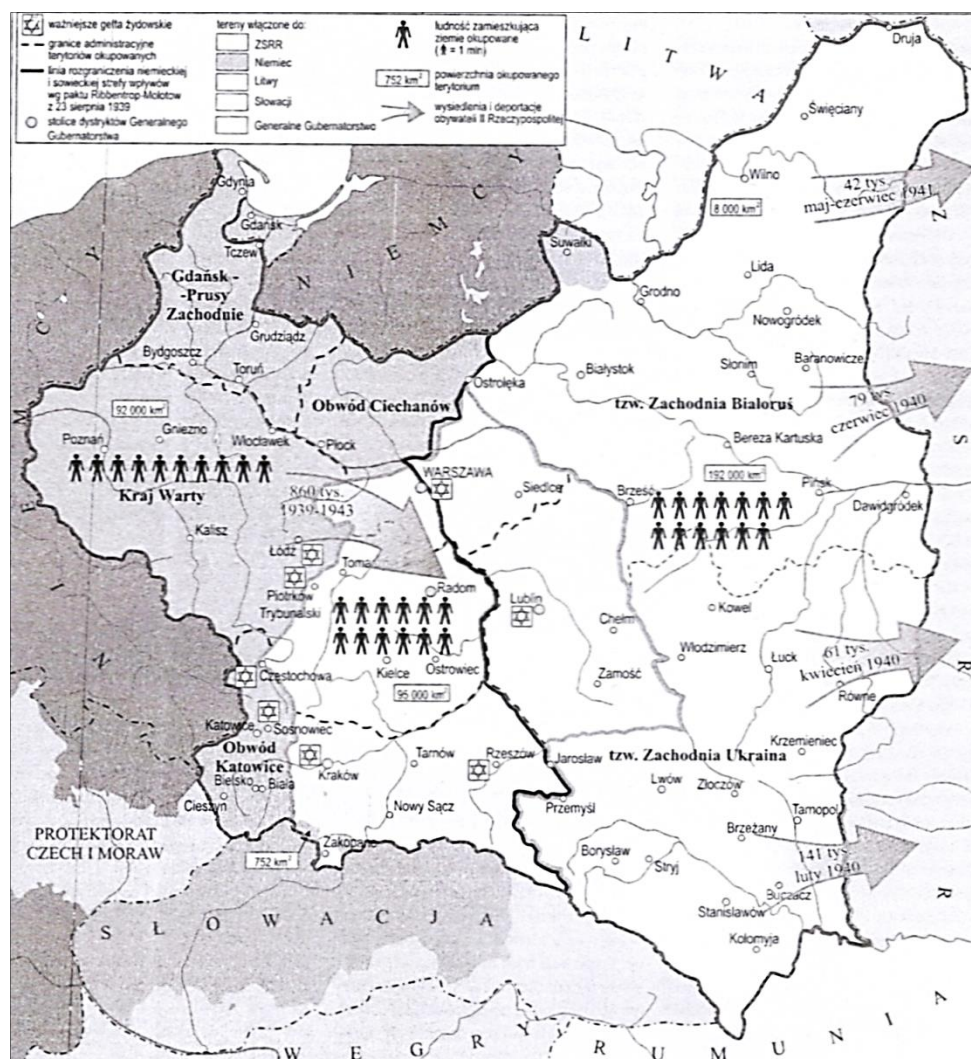
Po zakończeniu regularnych działań wojennych kampanii wrześniowej Niemcy szybko zaczęli wprowadzać swoją administrację cywilną. Jak wiadomo, terytoria II Rzeczypospolitej okupowane przez Wehrmacht podzielono na tereny włączone do Rzeszy (wschodnie tereny Górnego Śląska, część

KAZIMIERZ PRZYBYŁKO – emerytowany psycholog kliniczny Poradni Leczenia Bólu przy II Klinice Anestezjologii i Intensywnej Terapii Uniwersytetu Medycznego w Lublinie (kierownik prof. dr hab. med. Krzysztof Przesmycki); członek współpracownik Wydziału Nauk Społecznych TN KUL.

* Tekst odczytu wygłoszonego na posiedzeniu administracyjno-naukowym Wydziału Nauk Społecznych TN KUL 9 marca 2020 r.

¹ Cyt. za: J. ŚLASKI, *Polska Walcząca (1939-1945)*, t. 3: *Noc*, Warszawa 1986, s. 34.

Małopolski, Poznańskie i Pomorze Gdańskie) oraz Generalne Gubernatorstwo (do linii Bugu – ze stolicą w Krakowie), a okupowane po agresji ZSRR na Polskę przez Armię Czerwoną włączono do Ukraińskiej SSR i Białoruskiej SSR. Po zajęciu tych terenów przez Niemców utworzono z nich inne jednostki organizacyjne (np. z terenów Małopolski Wschodniej – Dystrykt Galicja).

Okupacja niemiecka i sowiecka w Polsce 1939-1941

Generalne Gubernatorstwo w latach 1939-1945

Spółeczeństwo polskie natomiast nie tylko zaczęło szybko usuwać zniszczenia, ale też, wbrew intencjom okupanta, organizować niezależne szkolnictwo, w dużej części w formie tzw. tajnych kompletów. Tajne komplety to nie tylko kształcenie młodzieży, ale i wysiłek wychowawczy. Nauczyciele uważali prowadzenie tajnych kompletów za swój obywatelski obowiązek, a młodzież garnała się do nauki i osiągała dobre wyniki. W końcowych latach okupacji w szkołach średnich uczyło się ponad 100 tysięcy młodzieży, a wiedzę na poziomie wyższym zdobywało kilka tysięcy studentów. W Warszawie działały: UW i Uniwersytet Ziemi Zachodnich, Politechnika Warszawska, Wolna Wszechnica Polska, Akademia Medyczna, SGH, SGGW, Polskie Konserwatorium Muzyczne oraz Państwowy Instytut Sztuki Teatralnej, w Krakowie – UJ, AGH i Instytut Pedagogiczny ZNP, we Lwowie – UJK oraz Politechnika Lwowska. Działał też po części KUL, prowadząc przez swoich profesorów tajne nauczanie w Lublinie, Warszawie, Kielcach, Jędrzejowie i Nawarżycach.

Tajne nauczanie było bezwzględnie zwalczane przez niemieckie władze okupacyjne – w latach 1939-1945 życie straciło 8,5 tys. polskich nauczycieli. Nauczyciele i uczniowie wiedzieli, że w razie wykrycia groziło im, a nawet właścicielom mieszkań, w których odbywały się komplety, więzienie i obóz koncentracyjny. Brutalne represje stosowane przez okupanta nie powstrzymały jednak tajnego nauczania. Mimo groźących kar za nielegalne nauczanie większość nauczycieli nie przerwała swojej misji i przez cały okres okupacji służyła młodzieży. Tajne komplety, prowadzone na tak wielką skalę na ziemiach polskich, były jedyną tego rodzaju formą oporu w okupowanej Europie.

Niniejszy tekst omawia ten fenomen niejako w mikroskali na terenie Lipnicy Murowanej, niewielkiej miejscowości na południu Polski (zob. Aneks 2), leżącej podczas okupacji niemieckiej na terenie Generalnego Gubernatorstwa. Zostało to wszelako ukazane na tle oficjalnej polityki władz okupacyjnych w dziedzinie szkolnictwa i działań polskich podziemnych struktur organizujących niezależne szkolnictwo polskie.

WOJSKA NIEMIECKIE W LIPNICY MUROWANEJ

Do Lipnicy Niemcy wkroczyli 5 września 1939 r. w godzinach wieczornych, nie napotyając oporu ze strony naszej armii. Nacierali, idąc od Tymbarku na północny-wschód przez Lipnicę w kierunku Zakliczyna.

Wiadomo, że 10. Brygada Kawalerii, stacjonująca wówczas w Nowym Wiśniczu, 6 km od Lipnicy, po otrzymaniu meldunku telefonicznego płk. Janusza Gaładyka wysłała na zwiad do Lipnicy dwóch motocyklistów pod komendą rotmistrza Pietrogradzkiego, którzy nawet rzucili kilka granatów w kierunku Niemców. W wyniku tej zaczepki Niemcy w odwecie skierowali w kierunku Wiśnicza kilka czołgów, które wszelako zostały odparte przez nasze wojsko. Była to pierwsza i ostatnia potyczka na terenie lipnickim w 1939 r., gdyż już następnego dnia, 6 września, operacyjna grupa „Boruta”, której dowódcą był gen. brygady Mieczysław Boruta-Spiechowicz, wycofała się z Wiśnicza.

Niemcy w pierwszych dniach po wkroczeniu do Lipnicy zachowywali się w miarę przyzwoicie, zachowując pewne znamiona kultury. Po kilku dniach dwóch oficerów niemieckich i wójt lipnicki Szymon Paprota, który dobrze władał językiem niemieckim (pozostałość po czasach zaboru austriackiego), chodzili po zabudowaniach i obiektach, sprawdzając, czy nie ma ukrytej broni. Kiedy jednak wkroczyli na posesję mojego dziadka – Jana Ciejaka – i zobaczyli na podwórzu jego synową, Walerię, która była w zaawansowanej ciąży, wówczas jeden z oficerów niemieckich powiedział kategorycznie: „Nein” i pozostali odstąpili od sprawdzania dalszych budynków gospodarczych. Był to gest przyzwoitości. Te stwierdzenia wynikają z autopsji, mojej obserwacji, gdyż jako dziecko w czasie tej zawieruchy wojennej przebywałem u dziadków razem z bratem ciotecznym – Michałem Wojciechowskim.

Już wkrótce jednak Niemcy zaostrzyli swoje działania, wprowadzając liczne ograniczenia i restrykcje, a nawet terror. Rozpoczęto akcję wysiedlenia Żydów i ich pacyfikację. Było dla mnie doprawdy wielką traumą, gdy widziałem tragiczną śmierć kilku Żydów z Wiśnicza, zastrzelonych przez Niemców na fosie koło cmentarza w Lipnicy. Tą drogą wracałem ze szkoły do domu. Był to dla mnie ogromny szok – pierwszy raz widziałem tak umierających ludzi i mord znanych adwokatów, sędziów i lekarzy pochodzenia żydowskiego z Wiśnicza. Być może, że był też wśród nich lekarz, który leczył mnie we wczesnym dzieciństwie. Z pewnością zginął tam wtedy znany adwokat mec. Fragner z Wiśnicza. Pomordowanych Żydów wywieziono i pochowano na kirkucie w Nowym Wiśniczu.

Młodzież lipnicką wywożono na roboty do Niemiec. Łącznie w latach 1940-1944 wywieziono z gminy lipnickiej 750 osób, a najwięcej, 300 osób, z Rajbrotu. Wprowadzono wiele ograniczeń w życia społecznym, w tym te dotyczące nauki i oświaty. To wszystko musiało doprowadzić do wzrostu oporu wobec okupanta. W związku z tym już pod koniec 1939 r. powstawały

organizacje zbrojne, np. w ramach organizacji Związek Walki Zbrojnej (ZWZ), który później połączył się z Armią Krajową (AK). Komendantem był Szymon Kędryna, ps. „Walcz”. Na terenie Lipnicy działała również tajna Szkoła Podchorążych, której wykładowcą i opiekunem był generał WP Ignacy Kazimierz Maria hr. Ledóchowski. Ale to już inny temat, godny osobnego omówienia.

SZKOLNICTWO JAWNE I OŚWIATA W POLITYCE OKUPANTA W GENERALNYM GUBERNATORSTWIE

Działania wojenne we wrześniu 1939 r. na terenie województwa krakowskiego trwały krótko, bo już praktycznie po 10 września region ten całkowicie zajęły wojska niemieckie. Pierwszy okres okupacji od 1 do 26 października 1939 r. określa się w nomenklaturze niemieckiej jako Zarząd Wojskowy (*Militärbezirk Süd*). Jego militarne administracyjne struktury podlegały gen. Wilhelmowi Listowi, a nieco później, od 15 października, gen. Wilhelmowi Ulexowi, dowódcy 14 armii. Natomiast szefem zarządu cywilnego z siedzibą w Krakowie został mianowany dr Gottlob Dill, później zaś funkcję tę objął Arthur Seyss-Inguard. Jednostką niższą realizującą zadania porządkowo-okupacyjne były komendy miast. Na terenie Polski południowej powstała nadkomendantura polowa 226 (*Oberfeldkommandatur 226*) z siedzibą w Krakowie, następnie przeniesiona do Tarnowa. Jej też podlegały komendantury polowe rozmieszczone w miastach powiatowych. W ramach zarządu cywilnego na terenie województwa krakowskiego i częściowo lwowskiego (Krosno–Sanok) wprowadzono nowy podział administracyjny, tworząc obwody regionalne (*Landkreis*), łączące po dwa dawniejsze powiaty. Tym sposobem zmniejszono ich liczbę, np. pobliską Bochnię jako powiat włączono do Krakowa.

12 października 1939 r. na podstawie dekretu Adolfa Hitlera z dużej części ziem polskich utworzono Generalne Gubernatorstwo (*Generalgouvernement*, GG). Na jego czele stanął dr Hans Frank. 26 października obszar GG podzielono na dystrykty (*Distrikt*), czyli okręgi².

W związku z nowym podziałem administracyjnym zlikwidowano organy Zarządu Wojskowego. W miejsce dotychczasowych starostw (*Landräte*) powołano nowe lub pozostawiono dawne. Wraz z procesem formowania się władz administracyjnych podjęto nową organizację szkolną, która miała

² Powstały wówczas dystrykty: Krakowski, Radomski, Warszawski i Lubelski. Dystrykty dzielono na powiaty (*Kreis*).

realizować „oświatę szkolną”. Według zamysłów okupanta oświata miała realizować założenia doktryny germanizacji i faszystowskiego. Koncepcja ta stanowiła, że dziecko polskie ma się nauczyć czytać, pisać i rachować, by w przyszłości stanowić rozumną siłę roboczą. Wraz z procesem formowania się władz administracyjnych rozpoczęła się organizacja okupacyjnej administracji szkolnej w GG, na którą składały się poszczególne szczeble:

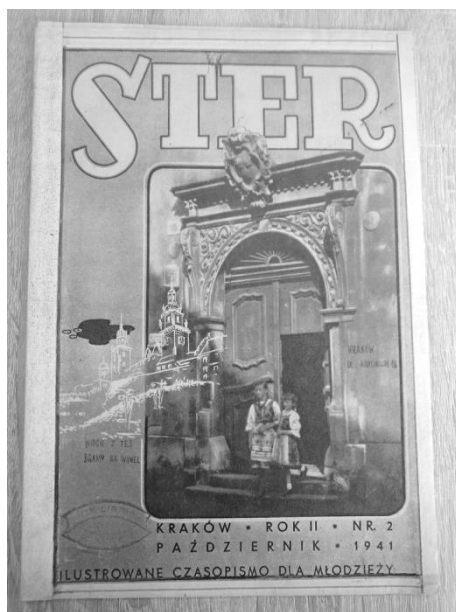
1) centralny, który stanowił Wydział Spraw Kulturalnych (*Abteilung Kulturelle Angelegenheiten*) przy Urzędzie Generalnego Gubernatorstwa (*Amt des Generalgouvereurs*); jego organizacja rozpoczęła się już w końcu października 1939 r., sprawy szkolnictwa znajdowały się w Podwydziale Szkolnictwa (*Unterabteilung Schulwesen*);

2) na szczeblu dystryktu krakowskiego już w grudniu 1939 r. utworzono samodzielny Wydział Kultury i Nauczania (*Abteilung Kultur und Unterricht*) przy Urzędzie Szefa Dystryktu, na którego czele stał dr Adolf Watzke;

3) na trzecim szczeblu, powiatowym, administracja szkolna podlegała okręgowym inspektorom szkolnym podległym starostom powiatowym.

10 stycznia 1940 r. odbyła się w Krakowie narada pełnomocników szkolnych działających przy szefach dystryktów. W czasie tej narady sformułowano projekt trójstopniowej organizacji administracji szkolnej. W szkole utrzymywano wprawdzie obowiązek (i to pod sankcją grzywny – *Straf*) nauczania w zakresie siedmiu klas, ale została zmniejszona liczba godzin nauczania. Zakazano nauczania dzieci literatury polskiej, historii, geografii i wiedzy o Polsce. Wycofano przedwojenne podręczniki szkolne, które obowiązkowo należało przekazać odpowiednim władzom. W zamian w 1941 r. wprowadzono broszurkę, dwumiesięcznik „Ster”,

redagowany przez zespół, a kierowany przez dr. Feliksa Burdeckiego w Krakowie³. Miało to być piśmisko uniwersalne, będące w zamyśle lekturą

³ Redaktorem był dr Feliks Burdecki; adres Redakcji: Kraków Poststrasse 1. Administracja: Kraków, Universitätsstr. 19a. Wydawcą (*Hauptteilung*) był Wydział Główny Wiedzy i Nauki przy Rządzie Generalnego Gubernatorstwa Kraków (*Wissenschaft und Unterricht in der Regierung des Generalgouvernement Krakau*).

obowiązkową przy nauczaniu języka polskiego. Było reklamowane jako całkowicie nowy środek nauczania w miejsce wycofanych „szowinistycznych podręczników szkolnych” (*am Stalle in der Verwahrung genommen chauvinistischen polnischen Lehrmitteln*). Mimo poważnych braków „Ster” dawał nauczycielowi pewien materiał, który mógł być wykorzystany jako pomoc w przekazywaniu w sposób zakamuflowany właściwej wiedzy.

URZĘDY SZKOLNE (*KREISSCHULAMT LUB STADTSCHULAMT*)

Na czele owych urzędów szkolnych stali radcy szkolni, których kompetencje obejmowały swoich zasięgiem szkolnictwo na obszarze na ogół dwóch powiatów przedwojennych, łączonych teraz – jak już wspomniano – w nowe jednostki administracyjne. Radcą szkolnym (*Schulrat*) był zazwyczaj Niemiec, choć jego zastępcą mógł zostać Polak. Urząd radcy szkolnego dzielił się na:

- a) Inspektorat ds. szkolnictwa powszechnego,
- b) Inspektorat szkolny ds. szkolnictwa zawodowego i rolniczego,
- c) Sekretariat administracji, który zajmował się prowadzeniem dokumentacji urzędu.

Do pomocy radcy szkolnemu w nadzorze szkolnym zostali powołani także polscy inspektorzy szkolni (*Polnische Schulinspektoren*). Powiatowy radca szkolny w hierarchii administracji podlegał Wydziałowi dla Spraw Szkolnictwa przy urzędzie Szefa Okręgowego oraz staroście powiatowemu lub prezydentowi miasta. Inspektorami szkolnymi dla szkół polskich lub ukraińskich na terenie Bieszczad mogli być mianowani także Polacy lub Ukraińcy. Taka struktura organizacyjna szkolnictwa utrzymywała się bez większych zmian do końca okupacji niemieckiej.

Analizując powyższe dane, należy stwierdzić, że struktura organizacyjna szkolnictwa, a szerzej oświaty i kultury w GG była interesująca. Na czele poszczególnych działów organizacyjnych stali ludzie często z tytułami naukowymi. W praktyce jednak było inaczej. Strukturę organizacyjną podano w całości w Aneksie 1 na końcu tekstu.

TAJNE WŁADZE OŚWIATOWE W POLSCE

Każda gwałtowna akcja wywołuje określoną reakcję. Tak też się stało, gdy uświadomiono sobie zamiary i sposób postępowania niemieckich władz co do nauczania i oświaty na okupowanym terenie.

Działalność tajnego nauczania zrodziła się w dwóch ośrodkach w Warszawie, głównie w środowisku Związku Nauczycielstwa Polskiego (ZNP) i Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych (TNSŚiW), przyjmując konspiracyjną nazwę Tajna Organizacja Nauczycielska (TON).

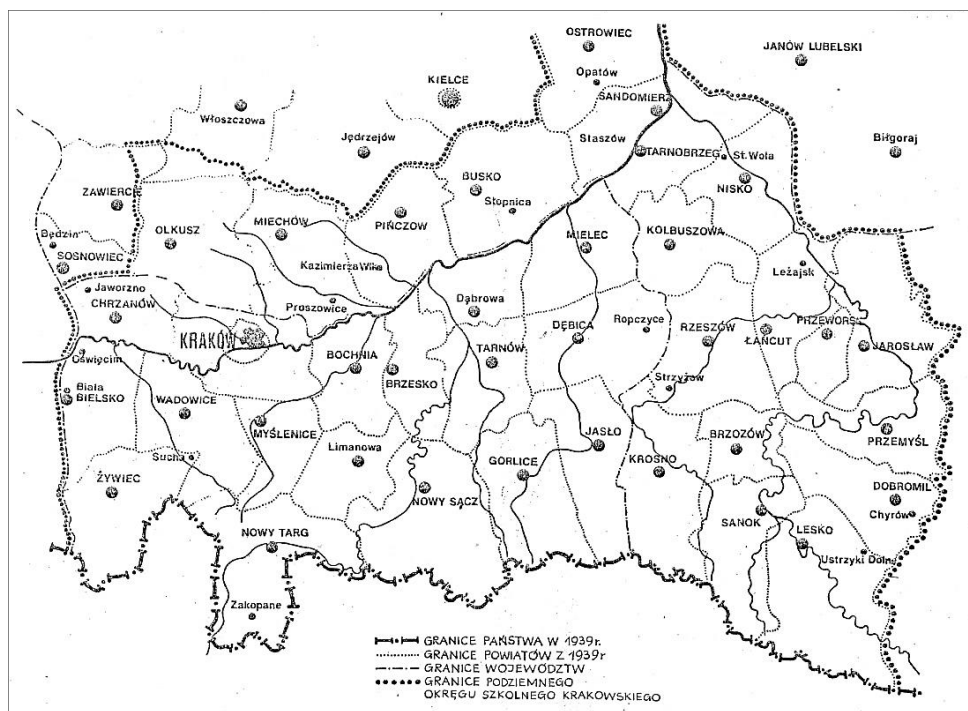
Organizacja nauczycielska współpracowała z Departamentem Oświaty i Kultury Rządu Londyńskiego na Kraj, i to mimo różnic ideologicznych. Głównymi jej organizatorami byli działacze ZNP: Zygmunt Nowicki, Czesław Wycech, Kazimierz Maj, Waław Tułodziecki i Teofil Wojęński. Działalność organizacji obejmowała teoretycznie obszar Generalnego Gubernatorstwa, ale głównie dotyczyło to dystryktu warszawskiego. Jego kierownictwo miało określony charakter polityczny, konkretnie radykalno-lewicowy. Było w nim trzech ludowców i dwóch socjalistów.

Drugi ośrodek tajnego nauczania powstał w Krakowie już 9 września 1939 r. Została wówczas utworzona przez przedstawicieli nauczycielstwa szkół wszelkich typów Tymczasowa Komisja Szkolna. Pracowało w niej około 20 osób. Pracą tej komisji kierował rektor UJ prof. dr Tadeusz Lehr-Spławiński, a po jego aresztowaniu wraz z innymi profesorami UJ⁴ stanowisko to objął prof. Władysław Szafer.

Kolejnym ośrodkiem tajnego nauczania i pracy oświatowej na terenie Krakowskiego Okręgu Szkolnego była powołana w 1940 r. Komisja Oświecenia Publicznego (KOP), która kierowała tajną oświatą na terenie GG oraz ziem wcielonych do Rzeszy. Jej zadaniem było, by w każdym mieście powiatowym powołać mężów zaufania – delegatów, którzy mieliby organizować jawne, zmodyfikowane w stosunku do oficjalnego, i tajne nauczanie. Takie komisje powstawały na terenie południowej Polski – w dystrykcie krakowskim, obejmującym również teren Podkarpacia aż po rzekę San na wschodzie.

Głównym przedstawicielem tego nurtu tajnego nauczania był Włodzimierz Gałęcki, naczelnik Wydziału Szkół Średnich w Krakowskim Kuratorium Okręgu Szkolnego (KOS). Działania Gałęckiego przyczyniły się znacząco do aktywności nauczycieli w zakresie tajnego nauczania we wszystkich powiatach, gdzie znajdowały się gimnazja. Dotyczy to również pobliskiej

⁴ Akcja była przeprowadzona, jak wiadomo, pod nazwą *Sonderaktion Krakau*.

Podziemny Okręg Krakowski Szkolny

Bochni, gdzie organizatorem tajnego nauczania na poziomie gimnazjalnym byli dyrektor Emil Język i dr Urszula Wińska. To szacowne gimnazjum obchodziło niedawno 180 lat istnienia.

Pojawienie się w terenie kogoś z Krakowa miało również walor, by tak napisać, psychologiczny. Utwierdzało w przekonaniu, że człowiek nawet w trudnych warunkach nie jest pozostawiony samemu sobie. Jest to wzmacnianie psychiczne poprzez działanie w grupie. Ważna była świadomość, że ktoś czuwa i koordynuje proces edukacji młodzieży oraz wspiera trudną działalność nauczycielską w warunkach konspiracji i zagrożenia.

JAWNE I TAJNE NAUCZANIE W GMINIE LIPNICA MUROWANA

Najazd niemiecki na Polskę w 1939 r. i okupacja kraju spowodowały poza wszystkim wiele ograniczeń programowych i organizacyjnych w zakresie oświaty, szkolnictwa i kultury na wszystkich szczeblach nauczania.

Oficjalny system nauczania i oświaty okupacyjnej, mimo pozorów przestrzegania obowiązku szkolnego w zakresie siedmiu klas, był wysoce niezadowalający. Szczególnie ze względu na jego zakres programowy oraz ograniczenie przedmiotowe i wyeliminowanie treści patriotycznych.

W Lipnicy Murowanej w 1939 r. początkowo naukę szkolną zawieszono (rok szkolny rozpoczynał się, tak jak i dzisiaj, 1 września – w 1939 r. tego właśnie dnia w Polsce rozpoczęła się II wojna światowa) ze względu na działania wojenne, wznowiono ją 20 października na polecenie władz niemieckich na dotychczasowych zasadach. Już wkrótce jednak nastąpiły zmiany w programach nauczania, głównie w zakresie przedmiotów szkolnych, oraz inne drastyczne ograniczenia, gdy chodzi o nauczanie dzieci, a zwłaszcza młodzieży. Dotyczy to szczególnie rozporządzenia gubernatora dystryktu krakowskiego dr. Otto Wächtera z 21 listopada 1939 r., które unieruchomiło polskie szkolnictwo średnie (gimnazja i licea).

W Lipnicy Murowanej oprócz Publicznych Szkół Powszechnych (*Offentliche Polnische Volksschulen*) w 1942 r. utworzono Publiczną Szkołę Zawodową dla młodzieży rolniczej (*Offentliche Ludwirtschaftliche Verbandsberufschule*). Była to szkoła zbiorcza z obwodów szkolnych: Borówna, Chronów, Lipnica Górna, Lipnica Murowana, Lipnica Dolna i Rajbrot. Nauka trwała dwa lata i była obowiązkowa. Kierownikiem szkoły był Jan Kozdronkiewicz.

We wszystkich szkołach, zgodnie z rozporządzeniem władz okupacyjnych, skonfiskowano podręczniki szkolne i pomoce naukowe, w tym mapy, zamknięto również biblioteki szkolne. Większość pomocy i książek znalazła się jednak w prywatnych rękach i służyły później w tajnym nauczaniu. Sytuacja niepewności, braku stabilności spowodowała, że społeczeństwo gminy nie pogodziło się z tą formą oświaty i właściwie od początku okupacji prowadzono kształcenie dzieci i młodzieży na poziomie podstawowym i średnim w formie tajnej, tzw. kompletów.

Pierwszym, który samorzutnie podjął tę formę walki z okupantem na terenie Lipnicy, był wspomniany już mgr Szymon Kędryna, były profesor Państwowego Gimnazjum i Liceum w Katowicach, a później naczelnik Oświaty Dorosłych w Kuratorium Śląskim. W sierpniu 1939 r. wraz z pracownikami kuratorium znalazł się na Kresach Wschodnich (Równe). Tam po 17 września powstało wiadome niebezpieczeństwo. Po powrocie w rodzinne strony zamieszkał z żoną Joanną u swych krewnych w Lipnicy Dolnej i już od listopada 1939 r. objął stanowisko kierownika szkoły w Lipnicy Górnej, gdzie byłem jego uczniem. Jego żona, która także uczyła w Lipnicy, była prof. gimnazjum w Rudzie Śląskiej. Trzecią oprócz nich siłą pedagogiczną stano-

wiła Maria Romankiewicz-Teodorkowska. To tu, w Lipnicy Górnej wspólnie zorganizowali pierwsze grupy tajnego nauczania na poziomie gimnazjalnym. Pracę tę mgr Kędryna kontynuował również w Lipnicy Dolnej, prowadząc tajne nauczanie na kilku, a nawet kilkunastu kompletach.

Szymon Kędryna, ps. „Walcz”

Joanna Kędryna

W maju 1942 r. powołano tajną Powiatową Komisję Oświaty i Kultury w Bochni w składzie: Emil Język (przewodniczący), Piotr Galas, Kazimierz Kostański, Franciszek Madej, S. Trojan. W tym czasie powstały również komitety gminne. Na terenie gminy lipnickiej opiekę nad tajną oświatą sprawował Piotr Galas, były dyrektor Państwowego Gimnazjum i Liceum w Bochni. Później na przełomie 1942/43 r. w porozumieniu ze Szymonem Kędryną powołał Gminną Komisję Oświaty i Kultury w Lipnicy Murowanej w składzie: Szymon Kędryna (przewodniczący), Antoni hr. Ledóchowski (profesor Wyższej Szkoły Morskiej w Gdyni) i Kazimierz Majdański z Chro-nowa (akademik Instytutu Teologicznego w Tarnowie).

Organizowane komplety prowadziły kształcenie na poziomie podstawowym i średnim. W owym nauczaniu brało udział wielu nauczycieli zarówno miejscowych, jak też pochodzących z innych stron Polski, w tym również wysiedleńcy z Poznańskiego czy Warszawy. Lipniccy nauczyciele to:

Szymon i Joanna Kędrynowie, Janina Kucówna, Anna Marszałik, Mieczysław Nowak (kierownik szkoły w Lipnicy Dolnej), Bolesław Traczewski (kierownik szkoły w Lipnicy Murowanej), Maria Zawadzka z Poznania, Jan i Wiktoria Szymańscy z łomżyńskiego, Leon Szczerkowski z Poznania, Genowefa Masłoń-Preiss, Maria Romankiewicz-Teodorkowska (kierownik szkoły w Lipnicy Górnej), s. Klementyna Gerlicz (kierownik ochronki) i higienistka w ośrodku zdrowia. W Rajbrocie byli to: emerytowana zasłużona nauczycielka Antonina Prorokowa, Helena Piątek i Michalina Piątek, Roman Radłowski i kierownik szkoły, w Chronowie zaś akademik Kazimierz Majdański, Maria Adamczyk oraz małżeństwo Stanisław i Józefa Suchorowscy, nauczyciele z Kielc. Suchorowscy oprócz tajnego nauczania prowadzili również działalność kulturalną – Stanisław był utalentowanym dyrygentem orkiestry i kompozytorem utworów muzycznych.

W Borównej ofiarnie uczył trójkę dzieci w zakresie I klasy gimnazjum kleryk seminarium duchownego w Tarnowie Tadeusz Cabała, późniejszy kapłan archidiecezji gdańskiej, mieszkający w Sopocie; osobiście zbierałem tam u niego informacje o tajnym nauczaniu.

Oprócz wymienionych nauczycieli w tajnym nauczaniu na terenie gminy Lipnica Murowana brali też udział: o. Szymon Krzemiński OFM, reformata, gwardian klasztoru z Rawy Ruskiej⁵, który ratując życie przed szowinistami ukraińskimi, zamieszkał w Lipnicy u rodziny; dr Józefina Ledóchowska, nauczycielka Gimnazjum SS. Urszulanek w Warszawie, córka Pauliny i Ignacego, generała WP (najmłodszego syna Józefiny z Salis-Zizers i Antoniego hr. Ledóchowskiego); wspomniany gen. Ignacy Ledóchowski, który uczył języka niemieckiego; jego żona Paulina z Łubieńskich, która uczyła języka francuskiego i angielskiego.

W tajnym nauczaniu znaczącą postacią był Antoni hr. Ledóchowski, profesor Wyższej Szkoły Morskiej w Gdyni i kapitan Żeglugi Wielkiej Morskiej, uczący fizyki i matematyki. Jego żona Matylda uczyła języków obcych – francuskiego i angielskiego. Po zakończeniu wojny pracowała jako lektor w Wyższej Szkole Morskiej, a następnie w Wyższej Szkole Muzycznej i w Politechnice Gdańskiej.

W lipnickim tajnym nauczaniu brali też udział: Józef Słomka – student IV roku chemii UJ, Wiktoria Szymańska – nauczycielka z Poznania, Leon Szczerkowski – pracownik urzędu gminy, wspomniana już s. Klementyna Gerlicz – jako higienistka (s. Annuncjata, przełożona domu zakonnego i kie-

⁵ Wcześniej był gwardianem klasztorów w Kazimierzu Dolnym i Chełmie.

rownik ochronki w Lipnicy Murowanej, współdziałała z ośrodkiem zdrowia, którego kierownikiem był dr Józef Heczko). Komplety tajnego nauczania współorganizował i wspierał wójt gminy Lipnica Murowana, Stanisław Piotrowski.

Na terenie gromady Chronów, jak już wspomniano, działało bardzo intensywnie w tajnym nauczaniu małżeństwo Stanisław i Józefa Suchorowscy, wysiedleni z Kielc, którzy organizowali wspólnie z Kazimierzem Majdańskim komplety na poziomie podstawowym i średnim oraz prowadzili orkiestrę, chóry i zespoły artystyczne.

We wsi Borówna działał bardzo skutecznie, mimo młodego wieku, kleryk Tadeusz Cabała. Był on bez reszty zaangażowany w sprawy oświaty i nauki na poziomie średnim. Jego wysiłki przynosiły naprawdę solidne wyniki, co zostało potwierdzone przez pion egzaminacyjny Powiatowej Komisji Oświaty i Kultury w Bochni.

Z kolei w Rajbrocie tajne nauczanie organizowali także, oprócz już wymienionych, także proboszcz rajbrodzki ks. Ludwik Musiał, Edward Piechura, Ryszard Ślęzak i organista Jan Skirło.

Wszyscy wymienieni brali aktywny udział w tajnym nauczaniu w gminie Lipnica Murowana, prowadząc tajne komplety w zakresie gimnazjum i liceum. Egzaminami przeprowadzała specjalna komisja pod przewodnictwem dyrektora Piotra Galasa z Bochni, a od 1944 r. Szymon Kędryny, w której skład wchodził: mgr Z. Sarnówna, Józef Kaczmarczyk i jego żona o pseud. „Domina”.

Gdy chodzi o jawne nauczanie powszechne w gminie Lipnica Murowana, należy stwierdzić, że nauka w szkole odbywała się w miarę normalnie w porównaniu z innymi dystryktami, ale również podlegała wielu ograniczeniom programowo-administracyjnym, co sprawiało trudności zarówno nauczycielom, jak i uczniom. Owe trudności wynikały zarówno z wybiórczego programu nauczania, braku podręczników i pomocy naukowych, bibliotek, jak też z ogólnej sytuacji – stanu okupacji i związanymi z nim niepewności i zagrożenia.

W czasie roku szkolnego zdarzały się niekiedy pewne przerwy w nauce, spowodowane wieloma czynnikami, m.in. brakiem opału, zatrudnianiem nauczycieli do innych prac, w tym administracyjnych w gminie. Młodzież była obligowana do zbierania ziół, runa leśnego itp. Brak podręczników dawał się we znaki zarówno uczniom, jak i nauczycielom. Jediną pomocą w nauczaniu powszechnym dozwolonym przez okupanta był wydawany przez władze oświatowe dystryktu krakowskiego GG wspomniany już dwumiesięcznik „Ster”, pełniący funkcję podręcznika, który jednak pod wieloma względami

nie odpowiadał potrzebom. Mimo to doświadczony i odważny nauczyciel mógł w nim znaleźć tematy służące do rozszerzenia omawianych zagadnień, Dzieci jednak, zwłaszcza młodsze, nie zdając sobie sprawy z tych ograniczeń, zawsze z zainteresowaniem czekały na nowy numer czasopisma. Braki programowe były uzupełniane w inny sposób przez mądrych i uczciwych nauczycieli, co – mimo upływu czasu – zakodowałem w mojej pamięci. Nauczyciele uzupełniali programy nauczania, dodając do nich różne treści, które nie mieściły się w oficjalnych programach (historia, geografia, literatura polska). Warto wspomnieć, że w czasie okupacji świadectwo szkolne było wydawane w dwóch językach – niemieckim i polskim.

Z uwagi na ograniczenia programowe w oficjalnym szkolnictwie stosowano doksztalcanie, z którego ja sam korzystałem. Wyniki tych doksztalcających działań, tak indywidualnych, jak i zbiorowych, dawały dobre rezultaty. Na przykład nauka języka polskiego stała na relatywnie wyższym poziomie niż w okresie przed 1939 r.⁶ Można więc mówić o ewidentnym sukcesie nauczycielskim.

Sięgając do własnych wspomnień z tego okresu, pamięć podpowiada mi, że nauczycielami w Lipnicy Górnej, gdzie uczęszczałem do klasy I-VI, były wspomniane wyżej Maria Romankiewicz-Teodorkowska, Janina Kucówna i Genowefa Masłoń-Preiss. W listopadzie 1939 r. kierownikiem szkoły był mianowany przez wójta gminy Szymon Kędryna. Tu dzięki profesorowi Kędrynie i jego zespołowi powstały pierwsze komplety tajnego nauczania. Wspomniana Janina Kucówna prowadziła w szkole również doksztalcanie w zakresie czytania i pisania z zakazanych książek szkolnych. Dzieci i rodzice zdawali sobie sprawę z niebezpieczeństwa tych poczynań i cenili ofiarność nauczycielki. Wynikiem tego były lepsze rezultaty w nauczaniu czytania i pisania, aniżeli miało to miejsce przed wojną (tak uważa Emil Język). Sam byłem uczestnikiem tej formy doksztalcania, uczęszczając indywidualnie do pani profesor podczas wakacji. Chętnie chodziłem na te indywidualne lekcje, a nawet pamiętam treść czytanego urywku o podziale ziemi, dzielonej przez ojca na rzecz dzieci i społecznych tego konsekwencjach – rozdrobnieniu, jakie często zdarzały się w Galicji. Niestety, mimo usilnych starań, nie przypominam sobie ani tytułu książki, ani jej autora. Podczas okupacji niemieckiej w Lipnicy Górnej uczyła też Helena Piątkówna, przeniesiona z Rajbrotu.

⁶ Por. E. JĘZYK, *Z dziejów tajnego nauczania w Bochni i powiecie bocheńskim*, „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych: Materiały do dziejów oświaty w okresie okupacji hitlerowskiej (1939-1945) na terenie dystryktu krakowskiego – cz. IV” 1966, nr 6, s. 9-53, tu s. 31.

GENERALGOUVERNEMENT		
-klassige öffentliche polnische Volksschule Nr. _____ -klasowa polska publiczna szkoła powszechna		
in _____ w _____ Nr. _____	Kreis powiat	Schuljahr Rok szkolny
SCHULZEUGNIS ŚWIADECTWO SZKOLNE		
geboren den _____ 19 _____ in _____ urodzon... dnia _____ w _____		
Kreis powiat	Klasse und erhielt für das klasy i otrzymał za	Konfession wyznania
besuchte die uczęszczał do	Haltjahr des Schuljahres 19 _____ połroczje roku szkolnego	
nächstehendes Zeugnis: następujące świadectwo:		
Betragen _____		sprawowanie _____
Religion _____		religia _____
Polnische Sprache _____ Sprache _____		język polski _____ język _____
Naturkunde _____		nauka o przyrodzie _____
Rechnen u. Raumlehre _____		arytmetyka z geometrią _____
Zeichnen _____		rysunki _____
Werkunterricht _____		zajęcia praktyczne _____
Gesang _____		śpiew _____
Leibesübungen _____		ćwiczenia cielesne _____
Weibliche Handarbeiten _____		roboty kobiece _____
Versäumte Stunden Opuszczonych godzin		davon unentschuldig nieusprawiedliwionych
Auf Grund dieses Zeugnisses wird der Schüler- die Schülerin in die _____ Klasse _____ versetzt. Na podstawie powyższego świadectwa uczeń-uczennica _____ przechodzi do _____ klasy.		
den _____ 19 _____ dnia _____		
Klassenlehrer - opiekun klasy		Schulleiter - kierownik szkoły
Urteile: sehr gut, gut, genügend, nicht genügend Skala ocen: bardzo dobry, dobry, dostateczny, niedostateczny		

Religii uczył nas w początkowym okresie okupacji reformata o. Szymon Krzemiński OFM. W następnych latach lekcje religii prowadził ks. kan. Jan Sarna, proboszcz lipnicki, i katecheci ks. dr Teodor Badawika i ks. dr Władysław Łoś, późniejszy proboszcz w Muchówce.

Z tego okresu jawnej nauki w Lipnicy Górnej, oprócz codziennych lęków i niepokoїв, pamiętam zwłaszcza szok i grozę, jakie przeżyliśmy, kiedy pod szkołę zajęchały dwie ciężarówki z żołnierzami niemieckim. W wyniku tej operacji jeden z moich kolegów, bliski sąsiad (Czesław) został zabrany na roboty do Niemiec i już nigdy nie powrócił, pisywał tylko listy do rodziny w Lipnicy.

Mimo tych wielu ograniczeń administracyjnych i politycznych związanych z okupacją byli odważni i nastawieni patriotycznie nauczyciele. Przykładem tego może być Bolesław Traczewski, kierownik szkoły w Lipnicy Murowanej, który na lekcjach języka polskiego w klasie VII uczył nas pieśni patriotycznej z powstania 1831 r., czyli „Warszawianki”, w opracowaniu Karola Kurpińskiego, równocześnie grając na skrzypcach. Niebezpieczeństwo było tym większe, że 150 metrów dalej, w pobliskiej plebanii, stacjonowali żołnierze niemieccy.

LIKWIDACJA GIMNAZJÓW I LICEÓW W DYSTRYKCIE KRAKOWSKIM

Kwestia polskiego ogólnokształcącego szkolnictwa średniego w dystrykcie krakowskim, w tym również na Podkarpaciu, została jednoznacznie „uporządkowana” 18 listopada 1939 r. W tym dniu gubernator dystryktu dr Otto Wachter na konferencji⁷ zarządził przerwanie nauki w gimnazjach i liceach w trybie natychmiastowym. Konsekwencją tego zarządzenia było podjęcie przez nauczycieli i uczniów tajnej formy nauczania, czyli kompletów, organizowanych w oparciu o szkoły jawnie działające zarówno powszechne, jak też zawodowe, handlowe czy rolnicze. Drugim nurtem tego nauczania było podjęcie na obszarze całego kraju nauczania zakazanych przedmiotów we wszystkich typach szkół. Katolicki Uniwersytet Lubelski jako jedyna uczelnia Lublina podjął zajęcia od 6 października, ale już 9 października aresztowano rektora ks. prof. Antoniego Szymańskiego. Uniwersytet funkcjonował do końca października, kiedy to po wizycie zastępcy

⁷ Za pośrednictwem dr. Juliana Twardowskiego, przewodniczącego tzw. *Beiratu*, czyli Rady Przybocznej przy *Stadthauptmanie*.

generalnego gubernatora A. Seyss-Inquarta nastąpiło gwałtowne zaostrenie kursu wobec polskiej nauki i szkolnictwa akademickiego. Zaostrenie należy wiązać z likwidacją organów zarządów wojskowych i przejściu władzy przez aparat administracyjno-policyjny w GG. Początek miał miejsce w Krakowie (*Sonderaktion Krakau*), gdzie aresztowano profesorów UJ, ale aresztowania nastąpiły niebawem także na uczelniach w Lublinie i we Lwowie.

Decyzje w poszczególnych szkołach zapadały samorzutnie. Uznano, że trzeba ratować młodzież i kształcić obywateli przyszłej Polski. Należało organizować tajne komplety bez wiedzy okupanta, który wielkimi afiszami ogłosił „dziejową prawdę”, że *uhrdeutsche Stadt Krakau* wraca jakoby do swojej *Heimat* – niemieckiej ojczyzny.

Reakcja ze strony nauczycielstwa była jednoznaczna. Komplety organizowano dla własnych uczniów poszczególnych szkół średnich ogólnokształcących. Te działania nadały tajnemu nauczaniu specjalny charakter, który trwał aż do zakończenia pracy w 1945 r. Jak mówi nauczycielka Maria Stanocha, „działania nauczycielskie opierały się na głębokim porozumieniu nauczycieli i uczniów oraz serdecznym współżyciu i mądrych wysiłkach dla osiągnięcia najlepszych wyników nauczania”.

Z dostępnych danych można wnioskować, że tajne nauczanie, szczególnie na poziomie gimnazjalnym, było okresem wyraźnego powiększania się jego zasięgu i objęło szerszą grupę młodzieży, szczególnie wiejskiej. Działania oświatowe w Lipnicy Murowanej były powiązane również z członkami zbrojnego ruchu oporu. Wymienię tu nazwiska niektórych osób zaangażowanych zarówno w tajne nauczanie, jak i ruch oporu: gen. Ignacy hr. Ledóchowski, Szymon Kędryna, Leon Szczerkowski, Antoni hr. Ledóchowski, o. Szymon Krzemiński OFM (byli oni oficerami WP). Wojsko i oświata spotykały się często w czasie okupacji niemieckiej w Lipnicy. Kędryna, będąc przewodniczącym Gminnej Komisji Oświaty i Kultury w Lipnicy Murowanej i pracując głównie w dziedzinie oświaty, pełnił równocześnie obowiązki szefa w placówce AK w gminie. Przykładem powiązania tych dwóch służb jest epizod, jaki wydarzył się w Lipnicy. Oto na egzamin szkolny w ramach komisji egzaminacyjnej przyjechał z Bochni dyrektor Piotr Galas, a na końcowy egzamin Szkoły Podchorążych przybyła także Wojskowa Komisja Egzaminacyjna. Już pierwsze chwile ujawniły fakt, że wśród uczniów tajnego nauczania i elewów z podchorążówki byli ci sami chłopcy. Kolejność egzaminowania trzeba było w obu komisjach uzgadniać. Na terenie powiatu bocheńskiego było wielu nauczycieli, którzy działali równocześnie jako żołnierze i jako oświatowcy.

O sumiennej, bezinteresownej pracy nauczycieli w tajnym nauczaniu oraz patriotycznej ich postawie w czasie wojny i okupacji niemieckiej napisano już wiele, ale moje wspomnienia zakończę słowami Piotra Galasa, dyrektora gimnazjum i liceum w Bochni: „Takiego zespołu i tylu nauczycieli nie posiadała żadna z miejscowości w powiecie. Sami to lipniccy rodacy. Wojna ich tu do swych rodzin przypędziła. Jedni «spod strzechy», jak prof. Szymon Kędryna, inicjator i kierownik tajnego nauczania w Lipnicy od jesieni 1939 r., i jego żona Joanna, o. Szymon Krzemiński, Józef Słomka. Pozostała zaś trójka, współwłaściciele dworu w Lipnicy Dolnej: Paulina Ledóchowska – żona gen. Ignacego hr. Ledóchowskiego, internowanego przez Niemców, dr Józefina Ledóchowska – córka generała, nauczycielka gimnazjum w Warszawie, i dr Antoni hr. Ledóchowski – profesor Szkoły Morskiej w Gdyni, a później WSM w Szczecinie, oraz Matylda Ledóchowska – jego żona. Z wyjątkiem pani Pauliny Ledóchowskiej sami to fachowcy, uczący sumiennie, ale też i wymagający. Miałem sposobność przekonać się o tym w czasie egzaminu w dniu 12 września 1944 r., któremu przewodniczyłem z ramienia Powiatowej Komisji Oświaty i Kultury. Odznaczał się on chyba najwyższym poziomem, jaki zaobserwowałem jako uczestnik komisji egzaminacyjnych. Cześć im za to”⁸.

Ta wypowiedź przewodniczącego niezależnej komisji egzaminacyjnej to nie laurka, ale stwierdzenie faktu, że lipniccy nauczyciele tajnego nauczania byli dobrze przygotowani merytorycznie do prowadzenia zadań oświatowych, a równocześnie wkładali wiele wysiłku i serca, by te zadania dobrze spełniać. Należy tu podkreślić, że tajne nauczanie już w pierwszych niemal dniach okupacji zapoczątkowało trudną i niebezpieczną, ale niezwykle ważną dla przyszłości kraju organizację oświatową. Młodzież skupiona na kompletach tajnego nauczania była przeniknięta gorącym patriotyzmem i chęcią do walki o wolność narodu. Z drugiej strony była to postawa wrogości do okupanta, manifestująca się w różnych działaniach, w tym również przyjmowania obowiązków łączników tajnych organizacji polityczno-wojskowych. Prace te w miarę dojrzewania młodzieży nabierały coraz bardziej charakteru wojskowego, a uczestnicy kompletów wyższych klas zaczęli często zamieniać podręczniki szkolne na broń, aby pod komendą swoich dowódców i zarazem nauczycieli brać udział w akcjach o charakterze wojskowym.

⁸ P. GALAS, *Wspomnienia z tajnego nauczania w czasie okupacji hitlerowskiej*, „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych: Materiały do dziejów oświaty w okresie okupacji hitlerowskiej (1939-1945) na terenie dystryktu krakowskiego – cz. IV” 1966, nr 6, s. 54-58.

Tajne nauczanie w okresie okupacji na ziemiach polskich było wyjątkowym zjawiskiem w porównaniu z innymi okupowanymi krajami. Było ono ściśle powiązane z działalnością pedagogiczną oraz ogólnonarodową walką z okupantem. W tym tragicznym dla narodu polskiego okresie ogromną rolę odegrała walka o zachowanie kultury polskiej, w tym szczególnie szeroko rozumianej edukacji prowadzonej na wszystkich szczeblach tajnego nauczania. Była to bohaterska postawa nauczycieli, uczniów i ich rodziców.

Szersze omówienie tematu tajnego nauczania na terenie gminy Lipnica Murowana, jak również opracowanie biogramów nauczycieli biorących w nim udział są w fazie przygotowania. Należy dodać, że sporą trudność i przeszkodę stanowi istotny brak materiałów źródłowych.

ZAKOŃCZENIE

Kończąc rozważania nad dziejami szkolnictwa lat wojny i okupacji niemieckiej, skupione tak na nauczaniu jawnym, jak zwłaszcza tajnym w GG, zasadne wydaje się uwypuklenie ogólnych i zarazem specyficznych prawidłowości tej formy polskiego ruchu oporu.

Władze okupacyjne dążyły do germanizacji terenów włączonych do Rzeszy, a GG miało być przekształcone w kolonię niemiecką dostarczającą niewolniczej siły roboczej i żywności. Zarządzono przymusowe kontyngenty mięsa, zboża, mleka i innych produktów i surowców. Władze niemieckie wprowadziły terror (egzekucje, pacyfikacje, wywóz na przymusowe roboty, obozy pracy).

Jedną z ważnych dziedzin oddziaływania władzy okupacyjnej było polskie szkolnictwo. Okupant zabronił organizowania szkolnictwa wyższego, a nawet średniego (gimnazjów i liceów). W szkołach powszechnych ograniczono liczbę godzin lekcyjnych. Zakazano nauczania literatury polskiej, historii i geografii, a matematykę sprowadzono do prostych działań arytmetycznych. Te posunięcia miały na celu obniżenie poziomu nauczania i tym samym większe podporządkowanie polskiego społeczeństwa. Zwłaszcza zlikwidowanie gimnazjów i liceów miało za zadanie wyeliminowanie inteligencji z pola działania okupanta. Postępująca germanizacja zmierzała do narzucenia totalitarnej władzy we wszystkich wymiarach.

Szkolnictwo jawne, mimo że odbywające się w trudnych warunkach, spełniało doniosłą rolę w utrzymaniu wzajemnych kontaktów między uczniami i nauczycielami, a tym samym sprzyjało prowadzeniu nauczania kon-

spiracyjnego. Owa integracja była wyraźniejsza, niż to miało miejsce przed wojną – współdziałanie odbywało się bardzo owocnie na linii nauczyciele, szkoła, uczeń, rodzina, środowisko.

Powszechne szkolnictwo jawne podlegało ogólnym założeniom polityki okupacyjnej. Realizowała to skrupulatnie administracja szkolna niemiecka, wypełniająca zalecenia i polecenia swoich władz zwierzchnich.

Szkoła jawna spełniała, mimo określonych trudności, niezwykle ważną funkcję w rozwoju konspiracji oświatowej. Działając w warunkach legalnych, stała się w wielu przypadkach parawanem działalności konspiracyjnej, a równocześnie chroniła młodzież – przynajmniej częściowo – przed represjami ze strony okupanta. Szkoła jawna była ważnym ogniwem w rozwoju tajnego nauczania.

Praca w tajnym nauczaniu obejmowała cztery grupy zagadnień:

- 1) zapewnianie młodzieży uczęszczającej do szkół powszechnych możliwie najlepszych warunków nauki;
- 2) dokształcanie na terenie szkół publicznych w zakresie języka polskiego, historii i geografii Polski;
- 3) organizowanie nauczania w zakresie szkoły średniej na tajnych kompletach;
- 4) indywidualna pomoc materialna nauczycielstwu biorącemu udział w tajnym nauczaniu.

Tajne nauczanie – mimo ekstremalnych warunków – stało się akcją powszechną i demokratyczną. Była to świadoma forma oporu, którą podjęło całe społeczeństwo w obliczu groźby zagłady tradycji i kultury jako bytu narodowego.

Akcja tajnego nauczania była prowadzona z pozycji patriotycznych i z wyraźną perspektywą na przyszłość. W tym znaczeniu była bez wątpienia działaniem o charakterze politycznym, gdyż stanowiła przejaw walki okupowanego społeczeństwa z wrogiem. Zrodziła się z pobudek patriotycznych i poczucia więzi narodowej oraz z chęci biologicznego i kulturalnego przetrwania narodu.

Tajna szkoła ze względu na swą powszechność i demokratyczny charakter rozbudziła intelektualnie młodzież szczególnie wiejską. Na wsiach i w małych miasteczkach powstawały „gimnazja wiejskie”, których organizatorami byli profesorowie wysiedleni ze Lwowa, Poznania, Wilna, Warszawy i innych ośrodków.

Tajne nauczanie było jednym z istotnych źródeł kreacji pożądanych postaw, nadziei zarówno wśród dorosłego, jak i dorastającego pokolenia na przy-

szość w niepodległej Polsce. Dawało nie tylko wiedzę, ale również postawę moralną i obywatelską tej młodzieży, dla której dyplom był czymś więcej niż zdobyciem zwykłych kwalifikacji zawodowych czy intelektualnych.

W tajnym nauczaniu były formułowane i realizowane postulaty, które legły u podstaw oświatowej polityki upowszechniania najpierw szkolnictwa średniego, później wyższego. Trzeba jednoznacznie podkreślić, że tajne nauczanie, mimo kilkuletniej obcej okupacji, umożliwiło zachowanie ciągłości polskiego szkolnictwa na wszystkich szczeblach nauczania. Stanowiło też dobrą bazę rekrutacji do wszystkich klas gimnazjalnych i licealnych w nowo zakładanych szkołach po wojnie. Nauczanie na tajnych kompletach było impulsem do tworzenia w „wolnej Polsce” organizacji i szkół średnich we wsiach i małych miasteczkach, których tam wcześniej nie było. Nazywano je wówczas, jak już wspomniano, „gimnazjami wiejskimi”. Nie wszystkie dotrwały do dzisiaj, ale stanowiły z pewnością określony wymiar demokratyzacji społeczeństwa.

W ogólnym bilansie tajna oświata dała efekt wyjątkowy i stała się czynnikiem przełamującym ekskluzywność miasta jako siedziby szkoły średniej. Można tu sparafrazować słynne zdanie z *Pana Tadeusza* Adama Mickiewicza i napisać, że nauka trafiła pod chłopskie strzechy, i to w dosłownym sensie.

Autor (na zdjęciu podczas
prezentacji powyższego tekstu)
WYRAŻA WdziĘCZNOŚĆ
WSZYSTKIM SWOIM NAUCZYCIEŁOM
Z CZASÓW II WOJNY ŚWIATOWEJ,
którzy często z narażeniem życia
dbali o jego wiedzę, intelektualny
rozwój i moralną postawę

BIBLIOGRAFIA

- ACHREMOWICZOWA W., DOBAK A., Brodziński Kazimierz, w: *Encyklopedia katolicka*, t. II, red. F. Gryglewicz i in., Lublin 1976, kol.1084-1085.
- ANIOL Cz., „Pójdź dziecię ja cię uczyć każe”. *Rzecz o dawnym szkolnictwie w Lipnicy*, „Wiadomości Lipnickie” b.d., s. 15-17. http://kulturalipnica.pl/pliki/gazeta_3.pdf.
- ANIOL Cz., *Lipnica Murowana. Przewodnik – Borówna, Lipnica Dolna, Lipnica Górna, Rajbrot*, Lipnica Murowana 2000.
- BIAŁOKUR M., *Pierwsze dni II wojny światowej w polskiej perspektywie*, red. J. Faryś, t. 2, Gorzów Wielkopolski 2010.
- BOCHNAK A., *Z dziejów tajnego nauczania w powiecie tarnowskim w latach 1939-1945*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1966, nr 3, s. 354-362.
- BROSZAT M., *200 Jahre deutsche Polenpolitik*, München 1963.
- BUJAK F., *Austro-Węgry, Galicja*, Lwów 1910
- CHROBACZYŃSKI J., *Szkolnictwo jawne na Podkarpaciu w latach okupacji hitlerowskiej 1939-1945*, Kraków 1984.
- CHROBACZYŃSKI J., *Tajne nauczanie na Podkarpaciu 1939-1945*, Rzeszów 1987.
- CHRZAN B., *Polskie szkolnictwo powszechne jawne i tajne w latach okupacji hitlerowskiej na obszarze Podziemnego okręgu Szkolnego Krakowskiego*, „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych” 12 (1971).
- CHRZAN B., *Tajna władza oświatowa w powiatach Podziemnego Okręgu Szkolnego Krakowskiego w latach okupacji hitlerowskiej 1939-1945*, „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych” 8 (1968).
- CHRZAN B., *Tajne władze oświatowe w powiatach Podziemnego Okręgu Szkolnego Krakowskiego w latach 1939-1945*, „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych” 11 (1970).
- CHRZANOWSKI T., KORNECKI M., *Sztuka ziemi krakowskiej*, Kraków 1982.
- DOBROSZYCKI L., *Die legale polnische Presse im Generalgouvernement 1939-1945*, München 1977.
- DRZYCIMSKI A., *Westerplatte – Reduta wojenna 1939 r.*, Gdańsk 2015.
- FRAS Z., *Galicja*. Wrocław 1999
- GALAS P., *Wspomnienia z tajnego nauczania w czasie okupacji hitlerowskiej*, „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych: Materiały do dziejów oświaty w okresie okupacji hitlerowskiej (1939-1945) na terenie dystryktu krakowskiego – cz. IV” 1966, nr 6, s. 54-58.
- Galicja i jej dziedzictwo*, t. 1-2, Rzeszów 1994-1999
- GRODZISKI S., *W Królestwie Galicji i Lodomerii*, Kraków 1976.
- GRZYBOWSKI K., *Galicja 1848-1914. Historia ustroju politycznego na tle historii ustroju Austrii*, Wrocław 1959.
- GUBRYNOWICZ B., *Kazimierz Brodziński. Życie i dzieła*, cz. I 1791-1821, Lwów 1917.
- JĘZYK E., *Z dziejów tajnego nauczania w Bochni i powiecie bocheńskim*, „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych: Materiały do dziejów oświaty w okresie okupacji hitlerowskiej (1939-1945) na terenie dystryktu krakowskiego – cz. IV” 1966, nr 6, s. 9-53.
- KÖNIGSBERG D.J., *Polegli w Galicji Zachodniej 1914-1915 (1918)*, t. 2, Tarnów 2002.
- KRAS Z., *Lipnica Murowana. Kościół św. Leonarda – perła średniowiecznej architektury drewnianej*, Tarnów 2000.

- KRÓL E., *Polityka hitlerowska wobec szkolnictwa polskiego na terenie Generalnej Guberni*, Warszawa 1979.
- LEDOCHOWSKI M., *...aby pozostał nasz ślad. Dzieje rodu Ledóchowskich*, Wrocław 2002.
- LITAK S., *Struktura terytorialna Kościoła łacińskiego w Polsce 1772 r.*, Lublin 1980.
- PARTYKA A., *Polskie szkolnictwo jawne na terenie ziem południowych Generalnego Gubernatorstwa w świetle zarządzeń władz okupacyjnych w latach 1939-1945*, „Zeszyty Naukowe UJ” 1971.
- POLEK E., *Lipnica Murowana (zarys dziejów do 1985 r.)*, Tarnów 1993.
- PRZYBYŁKO K., *Jawne i tajne nauczanie w gminie Lipnica Murowana*, „Wiadomości Bocheńskie” 2-3 (62-63) 2004.
- PRZYBYŁKO K., *Wspomnienia o księdzu Stanisławie Wiśniowskim (1932-1999)*, „Zeszyty Społeczne KIK” 10 (2002).
- SKRĘT R., *Kazimierz Brodziński jako historyk literatury*, Warszawa 1962.
- WIECIECH J., *Akcja na więzienie w Nowym Wiśniczu*, „Niepodległość i Pamięć” 2/3 (4) 1995.
- WIŚNIEWSKI S., *Lipnica Murowana. Sanktuarium trojga błogosławionych*, Kraków 1994 i 1998.
- WITKOWSKA A., *Kazimierz Brodziński*, Warszawa 1968.
- WRZESZCZ M., *Lipnica Murowana*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 10, red. E. Ziemann, Lublin 2004, kol.1109-1111.
- ZGORZELSKI Cz., *Droga twórcza Kazimierza Brodzińskiego. W 150-lecie śmierci*, w: *Zarysy i szkice literackie*, Warszawa 1988.

ANEKS 1

WYDZIAŁ GŁÓWNY NAUKI I NAUCZANIA U SCHYŁKU 1942 R.¹

kierownik – Prezydent Dr Adolf Watzke

Wydział I – Nauka i Oświata Ludowa (Wissenschaft und Volksbildung)

kierownik – dr Karl Licht

Grupa referatów (podporządkowana bezpośrednio kierownikowi HWU) – sprawy szkół wyższych

Referat 1 – Ogólne sprawy szkół wyższych. Oberregierungsrat dr Emil Parisini

Referat 2 – Państwowe Kursy Fachowe we Lwowie. Assesor Eduard Weidmann

Referat 3 – Byłe polskie szkoły wyższe – Kuratorium szkół wyższych. Oberregierungsrat dr Deuring

Referat 4 – Zakłady naukowe pod kierownictwem niemieckim. Dr Caspart

Referat 5 – Główny zarząd bibliotek państwowych (bezpośrednio podporządkowana kierownikowi HWU. Bibliothekendirektor prof. dr Gustav Abb

Referat 6 – Ogólne sprawy oświaty ludowej. Dr K. Licht

Referat 7 – Placówka centralna bibliotek ludowych. Direktor Werner

Referat 8 – Placówka centralna filmu i obrazu. Direktor Wilhelm Homann

Referat 9 – Główny zarząd muzeów. Dr Richard Albrecht

Referat 10 –. Ochrona i opieka nad pomnikami. Dr Asmus Troschke

Wydział II – Wychowanie i Nauczanie (Erziehung und Unterricht)

kierownik – Regierungsdirektor dr Ludwig Eichholz, z-ca: Oberregierungs- und Schulrat dr J. Irmeler

Referat 11 – Administracja szkół, powiatowi radcy szkolni, nauczyciele delegowani – dr J. Irmeler

Referat 12 – Sprawy pedagogiczne niemieckich szkół powszechnych i średnich, zakłady kształcenia i doksztalcania nauczycieli. Regierungs- und Schulrat Kurt Higelke

Referat 13 – Polscy nauczyciele i polskie szkoły powszechne. Rektor Richard Schmelzer

¹ Jest to ogólny schemat Wydziału Nauki i Nauczania, różnie realizowany w poszczególnych dystryktach, przy czym dość wiernie był przestrzegany w Dystrykcie Krakowskim.

Referat 14 – Ukraińskie szkoły powszechne i zakłady kształcenia nauczycieli.

Magister Fritz Fuhr

Referat 15 – Niemieckie szkoły średnie. Oberstudienrat dr Hollack²

Referat 16 – Gimnazja ukraińskie. F. Fuhr

Referat 17 – Sprawy pedagogiczne szkół ukraińskich. Direktor dr Zaleski

Referat 18 – Szkoły zawodowe i fachowe. Berufsschuldirektor Giljohann

Referat 19 – Szkoły rolnicze. Studienrat dr inż. A. Novotny

Referat 20 – Ćwiczenia fizyczne. Studienassessor Ruppenthal

Referat 21 – Wychowanie muzyczne. Studienrat Bader

Referat 22 – Sprawy prawno-służbowe. Assessor dr Ziemann

Referat 23 – Statystyka szkolna. R. Schmelzer

Wydział III – Sprawy ogólne (Allgemeine Angelegenheiten)

kierownik – vacat

Referat 24 – Prowadzenie biura i biblioteki urzędowej. Amtmann Gehrke

Referat 25 – Osobisty referent kierownika Wydziału Głównego ds. Prasy i Radia
R. Schmelzer

Referat 26 – Sprawy personalne. Regierungsoberinspektor Bruhmśnn

Referat 27 – Sprawy prawne. Dr K. Licht –

Grupa referatów – Budżet kierownik – J. Sopeistal

Referat 28 – Ogólne sprawy budżetowe. Sopeistal

Referat 29 – Etaty. Regierungsoberinspektor Dórner

Referat 30 – Nadzór budżetowy. Stadtkassenverwalter Finkenzeller

Referat 31 – Placówka rachunkowa. Warzecha

HWU zatrudniał ogółem ok. 80 urzędników niemieckich różnej rangi służbowej i niemal drugie tyle pracowników nieniemieckich (ok. 45 Polaków i ok. 15 Ukraińców).

Najważniejszą zmianą personalną było ustąpienie 26 X 1942 r. kierownika HWU A. Watzkego, reprezentującego skrajne tendencje w polityce szkolnej³. Jak sądzi Klessmann, powodem ustąpienia były intrygi SD, które doprowadziły do wytoczenia Watzkemu postępowania partyjnego i usunięcia go z GG. Być może

² Źródło: AUJ, HWU 39; organizacja HWU z różnych okresów: DŻA, REM' 4575, s. 74, 10543, s. 172. W przedstawionym planie organizacyjnym HWU zachowano oryginalną tytulaturę służbową.

³ *Präsident dr Watzke scheidet aus dem GG.* „Krakauer Zeitung” 1942 nr 254, s. 5. Uderza skromna oprawa pożegnania przez generalnego gubernatora.

pretensje SD wiązały się z aferą korupcyjną, w którą Watzke był podobno zamieszany.

Następcą A. Watzkego został Niemiec sudecki dr Ludwig Eichholz, trzymający się w pierwszym okresie swej działalności kursu poprzednika⁴.

Dystryktalne AWU różniły się między sobą stopniem rozbudowy. Bez wątpienia najlepiej rozwiniętą strukturę miał AWU Dystryktu Galicja (15 referatów) i Dystryktu Krakowskiego (13 referatów), najslabiej – AWU Dystryktu Lublin – (8 referatów)⁵.

OBRAZ ORGANIZACYJNY AWU DYSTRYKTU WARSZAWSKIEGO
W KOŃCU 1942 R.

kierownik – Dr P. Gruschinske. Zastępca – W. Tzschaschel

Główna registratura – Kuhla, Werner

Referat 1 – Sprawy ogólne, podział kompetencji i wewnętrznej pracy wydziału.

Gruschinske

Referat 2 – Władze nadzoru szkolnego instancji powiatowych, sprawy karno-służbowe, doksztalcanie i personalia powiatowych, radców szkolnych.

Gruschinske

Referat 3 – Sprawy budżetowe i prawne, funkcje, sprawy uposażenia i dochodów nauczycieli, kasa. Assessor Tzschaschel, mgr Friedrich

Referat 4 – Średnie szkolnictwo niemieckie, doksztalcanie i personalia nauczycieli, plan nauczania. Gruschinske

Referat 5 – Niemieckie szkolnictwo powszechne, doksztalcanie i szkolenie nauczycieli, radio szkolne, plany nauczania, statystyka szkolnictwa niemieckiego. Rektor Knack

Referat 6 – Polskie szkolnictwo powszechne, personalia polskich inspektorów szkolnych, plany nauczania, personalia polskich nauczycieli, statystyka szkolnictwa polskiego, szkolnictwo mniejszości. Gimnasiadirektor Rollauer

Referat 7 – Szkolnictwo zawodowe i fachowe, plan nauczania, środki nauki i nauczania, personalia nauczycieli. Berufsschuldirektor Kuntz

⁴ Dr Ludwig Eichholz był w czasie studiów w Pradze aktywnym działaczem niemieckiego związku studenckiego. W 19-34 r. przystąpił do Sudetendeutschen Partei, będąc w 1935 r. jej posłem do parlamentu Republiki Czechosłowackiej, a od 1938 roku posłem do Reichstagu. 1938–1942 kierownik Wydziału Szkolnego przy Reichsstatthalter Sudetengau, następnie odkomenderowany do GG, gdzie od X 1942 r. do końca istnienia GG był kierownikiem, później prezydentem HWU, SA Obersturmbahnführer, SS-Standarterführer.

⁵ AUJ, HWU 39, AAN, RGG 1447/1, 1497 npag.

Referat 9 – Biblioteki naukowe. Bibliotheksrat dr Witte

Referat 10 – Dystryktalna placówka filmowa. Gewerbeoberleiter Reimitz

Referat 11 – Opieka nad muzeami i bibliotekami, Dr Schellenberg

Referat 12 – Biblioteka ludowa, dystryktalna placówka biblioteczna. Bibliothekarin Bareuther

Referat 13 – Kurator szkół wyższych. Tzschaschel

Pozostałymi wydziałami dystryktalnymi kierowali: w dystrykcie krakowskim – Ernst Schubert (Oberregierungsrat) w dystrykcie radomskim – po odwołaniu Dobbermanna – Stegemann (Oberregierungsrat) w dystrykcie lubelskim – Regierungs- und Schulrat Kliinder, w dystrykcie Galicja – dr A. Gasselich (Studienrat).

ANEKS 2

GARŚĆ INFORMACJI O LIPNICY MUROWANEJ
I JEJ HISTORII

Lipnica Murowana to gmina zbiorcza w województwie małopolskim, w powiecie bocheńskim na Pogórzu Wiśnickim. Leży nad rzeką Uszwicą (prawy dopływ Wisły). Jest to parafia i dekanat w diecezji tarnowskiej. W skład gminy wchodzi obecnie pięć wiosek: Borówna, Lipnica Górna, Lipnica Dolna, Lipnica Murowana i Rajbrot.

Lipnica Murowana to ośrodek, w którym dominuje rzemiosło, wytwarza się tu m.in. galanterię szklaną, obuwie, wyroby z metalu i inne. Miejscowość leży na terenie Parku Krajobrazowego. Położona jest wśród wzgórz wspomnianego Pogórza Wiśnickiego. Najwyższym wzniesieniem jest Paprotnia (441 m n.p.m.). Do atrakcji przyrodniczo-turystycznych należą pomniki przyrody, np. jako ostańce skalne zwane Kamieniami Brodzińskiego, znajdujące się pod wierzchołkiem Paprotni. Teren lipnicki to urokliwy obszar turystyczno-wypoczynkowy, dobrze skomunikowany z wieloma ośrodkami.

Lipnica leżała onegdaj na szlaku handlowym z Krakowa przez Nowy Sącz na Węgry. W 1326 r. otrzymała od króla Władysława Łokietka prawa miejskie na prawie średzkim, w 1370 r. zamienione przez Elżbietę Łokietkównę na prawa magdeburskie¹. Te wydarzenia uczczono pomnikiem wspomnianego króla w 1999 r. i był to pierwszy taki pomnik Władysława Łokietka w Polsce. Jego autorem i wykonawcą był Czesław Dźwigaj.

Lipnica Murowana była miastem królewskim i ośrodkiem starostwa niegrodowego, w którym funkcję starosty pełnili Kmitowie i Lubomirscy. Rozwój miasta zahamowały liczne pożary w XVI wieku. Miasto zostało poważnie zniszczone także w wyniku wojny ze Szwedami w 1655 r. (zwanej „potopem szwedzkim”).

Od I rozbioru Polski (1772) Lipnica pozostawała pod zaborem austriackim. Obszar ten był nazywany Królestwem Galicji i Lodomerii². Pierwszy okres tej aneksji był uciążliwy dla Polaków z wielu względów, zwłaszcza

¹ Elżbieta Łokietkówna, córka Władysław Łokietka i Jadwigi, żona króla Węgier – Karola Roberta. Urodziła pięciu synów, z których Ludwik został królem Węgier (1342). Po śmierci Kazimierza Wielkiego został koronowany w Krakowie w 1370 r. na króla Polski. W jego imieniu rządy namiestnicze sprawowała jego matka Elżbieta jako regentka. Ona też wydała patent Lipnicy – prawo magdeburskie.

² Niem. *Königreich Galizien und Lodomerien*.

gdy chodzi o dokonania okupanta w ramach tzw. tereźjanizmu i józefinizmu. W latach późniejszych natomiast zabór ten okazał się najbardziej przyjazny dla ludności.

Galicja, jako region monarchii austro-węgierskiej, od 1867 r. uzyskała autonomię z własnym Sejmem Krajowym, Radą Szkolną Krajową, urzędami, szkolnictwem średnim i uniwersytetami we Lwowie i Krakowie, sądownictwem i językiem polskim. Stolicą regionu był Lwów. Początki jednak tego zaboru, jak wspomniano, były trudne. Starostwo Lipnickie zajęli Austriacy, którzy w 1787 r. ogłosili jego sprzedaż w trzech częściach³. Wieś Rajbrot kupił w 1811 r. Dunikowski, Leszczynę w 1818 r. Ignacy Modelski, a pozostały majątek w Lipnicy Dolnej, Górnej i Murowanej oraz folwark w Królówce kupił w 1834 r. Kazimierz Janota Bzowski. Był to majątek warty 32,250 złotych. Ostatnim starostą i dzierżawcą lipnickiego starostwa był Fryderyk Józef hr. Moszyński, który zmarł w 1805 r.

Następnym dzierżawcą majątku (w latach 1794-1804) w Lipnicy był Jacek Brodziński, który po śmierci żony przeniósł się wraz z dziećmi do Lipnicy w 1794 r. Wcześniej przez 10 lat mieszkając we dworze w Królówce, był asesorem całego majątku w Starostwie Lipnickim, należącym do Fryderyka Jana hr. Moszyńskiego. Tam urodzili się jego synowie Andrzej (1791-1835) i Kazimierz (1786-1812). W Lipnicy poślubił Annę Fichhausern, która po jego śmierci w 1804 r.⁴ przeniosła się do Rajbrotu. Dla pasierbów była zimna, wręcz oschła, pozbawiona emocjonalnych uczuć, koniecznych do prawidłowego rozwoju dziecka. Również nie uczestniczyła finansowo w ich kształceniu (uczęszczali do gimnazjum w Tarnowie).

W 1882 r. Halka Antoni hr. Ledóchowski z żoną Józefiną hr. Salis-Zizers kupili posiadłość dworską w Lipnicy. Byli oni właścicielami dworu, ziemi, lasów oraz młyna parowego i tartaku, a także innych dóbr. Antoni hr. Ledóchowski wraz z liczną rodziną przeniósł się z Loosdorf w Austrii. W Lipnicy jego córki Maria Teresa i Urszula oraz syn Ignacy dojrzewali religijnie i osobowościowo do życia społecznego, mając za przykład w tym względzie rodziców. Zawołaniem rodzinnym było *Avorum respice mores* („Bacz na obyczaje przodków”). Dobra lipnickie były własnością Ledóchowskich do 1945 r. Trzeba tu podkreślić, że Ledóchowscy wpisali się bardzo pozytywnie w historię Lipnicy w wielu aspektach. Ród ten z pewnością zasługuje

³ Miasto Lipnica Murowana było środkowym punktem starostwa niegrodowego, które obejmowało Lipnicę Dolną, Lipnicę Górną, Królówkę, Leszczynę i Rajbrot.

⁴ Pochowany w Lipnicy na „Starym cmentarzu”.

na szczegółowe osobne omówienie, zwłaszcza działalność społeczna jego wyśmienitych członków⁵.

W czasie I wojny światowej w Lipnicy przebywały wojska rosyjskie i toczyły tu walki z Austriakami. Walczyli tu również Polacy z zaboru rosyjskiego z żołnierzami polskimi w armii austriackiej. 11 listopada 1914 r. w Lipnicy, Rajbrocie i okolicach miały miejsce bitwy, czego dowodem są liczne cmentarze wojenne. Rosjanie na krótko zajęli Lipnicę i przygotowawali się do ataku na fortyfikacje Krakowa. Decydująca jednak bitwa wojsk sprzymierzonych, austro-niemiecko-węgierskich, w tym polskich legionów, zmusiła Rosjan do odwrotu. Największy atak wojsk sprzymierzonych miał miejsce na Podkarpaciu, w okolicach Gorlic, gdzie wojskami dowodził gen. Erich Ludendorff. W tej walce zginął najstarszy brat mojej mamy, 18-letni wówczas Franciszek Ciejak (czyli mój wujek). Mimo poszukiwań i porad historyków wojskowych⁶ nie udało mi się ustalić miejsca pochówku. Zachował się cmentarz wojenny w Lipnicy nr 299 z grobami 63 żołnierzy, w których są pochowani również polscy legionści. Większe cmentarze wojenne znajdują się w Rajbrocie i Łąckiej Górnej.

Dwór Ledóchowskich w czasie II wojny światowej był częściowo wykorzystany przez Niemców, a po 1945 r. przez szkołę. W 1999 r. został przejęty przez kurię diecezjalną w Tarnowie, w której biskup Józef Życiński powołał w 1997 r. Katolicki Ośrodek Studiów Społecznych im. św. Urszuli Ledóchowskiej. Ośrodek ten od 1999 r. wydaje półrocznik „Kościół i Społeczeństwo”. Jest to jedyna placówka naukowa w Polsce mająca siedzibę na wsi. Także Gminny Ośrodek Kultury w Lipnicy wydaje od 2000 r. swój kwartalnik „Wiadomości Lipnickie”.

Długoletnim proboszczem lipnickim był ks. mgr Stanisław Wiśniowski (1972-1999), autor licznych opracowań i publikacji o Lipnicy i rodzie Ledóchowskich. Od 2002 r. ks. Wiśniowski był patronem tutejszego gimnazjum⁷. Ksiądz Wiśniowski w 1976 r. zorganizował w Lipnicy ogólnopolskie uroczystości pobeatyfikacyjne bł. Marii Teresy Ledóchowskiej z udziałem Episkopatu Polski z kard. Stefanem Wyszyńskim prymasem Polski i metropolitą krakowskim kard. Karolem Wojtyłą. W uroczystości wzięło udział około 100 tys. wiernych. Senat KUL reprezentowali o. prof. Mieczysław

⁵ Zob. M. LEDÓCHOWSKI, ... *aby pozostał nasz ślad. Dzieje rodu Ledóchowskich*, Wrocław 2002.

⁶ W czasie Międzynarodowej Konferencji w Gorlicach.

⁷ Zob. K. PRZYBYŁKO, *Wspomnienie o ks. Stanisławie Wiśniowskim (1932-1999)*, „Zeszyty Społeczne KIK” 2002, nr 10.

Albert Krapiec OP oraz ks. prof. Stanisław Kamiński. Z Krakowa przyjechał rektor seminarium duchownego ks. prof. Brunon Magott. Przybyli również przedstawiciele duchowieństwa z innych krajów i kontynentów. Z Rzymu był kard. Władysław Rubin, z USA abp J.L. Bernardin, przewodniczący Konferencji Episkopatu, ponadto kard. J. Król z Filadelfii, bp John Gahamanyi, ordynariusz diecezji Butare z Rwandy, a także reprezentacje uczelni: KUL, ATK w Warszawie i PAT w Krakowie. W uroczystościach uczestniczyli też przedstawiciele Austrii, Belgii i Republiki Federalnej Niemiec.

Parafia w Lipnicy Murowanej powstała w XIII wieku (choć według tradycji mówi się o XII wieku, a konkretnie o 1144 r.). Na miejscu pierwotnej drewnianej świątyni zbudowano nową murowaną świątynię z fundacji Kazimierza Wielkiego w stylu gotyckim. Kościół ten został oddany do użytku w 1363 r.⁸, czyli rok wcześniej od założenia uniwersytetu krakowskiego. Dekanat lipnicki wzmiankowany jest w 1737 r., zniesiony został w 1786 r.. W 1772 r. obejmował swym zasięgiem 23 parafie z Bochnią i Czechowem. Wówczas dekanat ten należał do archidiakonatu wojnickiego, w którego skład wchodziło 6 dekanatów: Biecz, Bobowa, Jasło, Lipnica Murowana, Wojnicz i Żmigród Nowy⁹. Dekanat w Lipnicy został przywrócony w 1928 r. dekretem biskupa tarnowskiego Leona Wałęgi. Obecnie do dekanatu lipnickiego należy 14 parafii: Chronów, Kamionna, Kierlikówka, Kobyle, Królówka, Leszczyna, Lipnica Murowana, Łakta, Muchówka, Nowy Wiśnicz, Rajbrot, Stary Wiśnicz, Trzciana i Żegocina.

Lipnica Murowana posiada trzy kościoły:

1. Kościół parafialny pod wezwaniem św. Andrzeja Apostoła z 1363 r. Zbudowany początkowo w stylu gotyckim z fundacji króla Kazimierza Wielkiego i przebudowany po licznych pożarach: 1500, 1655, 1740, 1810, 1824.

2. Kościół św. Leonarda, drewniany w stylu gotyckim z XV w. (według tradycji z 1141 lub 1203). Obiekt klasy „0” wpisany na listę UNESCO. Zachowany w niezmiennym stanie i odnowiony kilkakrotnie, ostatnio po powodzi w 1997 r.. W krypcie pod nawą główną są groby Ledóchowskich: Antoniego i Józefiny.

3. Kościół filialny św. Szymona z Lipnicy, zbudowany według tradycji w miejscu jego domu rodzinnego w 1649 r. z fundacji wojewody krakowskiego Stanisława Lubomirskiego. Kościół jednonawowy murowany.

Na rynku lipnickim, którego wielkość jest znacząca (60-55 m) z rogów wychodzą ulice, które łączą się z ulicami obwodowymi. W pierzejach rynku

⁸ Zob. kamienna tablica przy wejściu do kościoła.

⁹ Zob. S. LITAK, *Struktura terytorialna Kościoła łacińskiego w Polsce 1772 r.*, Lublin 1980.

znajdują się parterowe domy z charakterystycznymi podcieniami, zwrócone szczytami ku środkowi placu. W środku stoi strzelisty pomnik św. Szymona z Lipnicy z podniesioną ręką, fundacji Lipniczan z Ameryki, a wykonany w 1913 r. przez Henryka Kunzka. W Lipnicy znajduje się też placówka sióstr urszulanek szarych SJK, ostatnia założona przez św. Urszulę Ledóchowską w 1939 r.

Prawa miejskie Lipnica Murowana utraciła w 1934 r., dziś mogłaby je odzyskać, ale władze gminy nie wykazują zainteresowania.

Z Lipnicą Murowaną był związany Kazimierz Brodziński (1791-1835), poeta, historyk literatury, prekursor romantyzmu, twórca prac z liryki ludowej (*O klasyczości i romantyczności*, *Wiesław*). Tworzył lirykę ludzkiego istnienia zamkniętego perspektywą odejścia (*Duma nad grobem*; *Na piasku piszemy rachuby*; *Elegia...Czymże jest człowiek*). Czuł się jednak najlepiej jako twórca sielanek, gatunku literackiego o cechach moralno-estetycznych oraz filozoficznych. W sielankach zawarł ideał prostoty moralnego życia i jednocześnie uczciwego. Odnaleźć to można w *Wiesławie* (1820) jako idylli wiejskiej czy *W Stasiu i Halinie* jako idylli miejskiej.

Przełom w jego poglądach stanowiło powstanie listopadowe (1830), wówczas stał się krzewicielem chrześcijaństwa, wolności i braterstwa, analogicznie do cierpień odkupicielskich Chrystusa. Jego postawa i interpretacja dziejów dokonywane są w duchu mesjanistycznym.

Urodził się w pobliskiej Królówce jako syn niezamożnej szlachty – Jacka Brodzińskiego, zarządcy, a następnie dzierżawcy w dobrach Fryderyka Józefa hr. Moszyńskiego oraz Franciszki z Radzikowskich. W 1797 r. rozpoczął naukę w szkole trywialnej w Lipnicy Murowanej. W 1804 r. zmarł jego ojciec, a macocha przestała łożyć na jego utrzymanie. Od 1806 r. opiekował się nim stryj, ksiądz z Wojnicza, który pomógł mu ukończyć gimnazjum w Tarnowie. Potem wraz z bratem Andrzejem zaciągnął się do wojska Księstwa Warszawskiego do 12 kompanii pieszej artylerii i brał udział w wyprawie na Moskwę w 1812 r. W jej trakcie zginął jego brat i wielu przyjaciół. Po powrocie do Krakowa ponownie wstąpił do armii księcia Józefa Poniatowskiego. Jako oficer brał udział w bitwie pod Lipskiem w 1813 r. Tam dostał się do niewoli niemieckiej. Wrócił jednak do kraju i osiadł w Warszawie. Tu skończył studia rozpoczęte w Krakowie i podjął pracę jako nauczyciel w szkole pijarów oraz szkole dramatycznej. W tym czasie (1820) powstał *Wiesław*, w którym opisał postępowanie ludu wiejskiego i wspominał to miejsce jako sielankę swego życia.

Kazimierz Brodziński w Lipnicy przebywał 10 lat. Opisy podają, że 21 grudnia 1804 r. w czasie, gdy pobierał nauki w Krakowie, zmarł mu ojciec Jacek (pochowany w Lipnicy na „Starym cmentarzu”). Przerwał naukę i pieszo (8 mil) powrócił do Lipnicy. Zaprzyjaźniony z rodziną wieśniak zaprowadził go na grób ojca, a potem do Rajbrotu, gdzie po śmierci męża osiadła Anna Brodzińska, jego macocha.

W latach 1800-1809 kontynuował naukę w Gimnazjum w Tarnowie. Tam posiadał dobrą znajomość języka niemieckiego i zdobył podstawy do dalszej nauki, rozwoju intelektualnego i twórczości literackiej. Twórczość ta, mimo młodego wieku, skłoniła go do nurtu poezji sentymentalnej, egzystencjalnej, a szczególnie po powrocie – jako żołnierz Księstwa Warszawskiego spod Moskwy czy Lipska – do nurtu poezji mesjanistycznej. Zwraca uwagę na egzystencjalną sytuację człowieka jako bytu zmierzającego do śmierci i na stałą obecność cierpienia w jego ziemskiej niedoli. W jego twórczości przejawia się świadomość przemijania i śmierci, ale też stoicka postawa wobec niej zmierzająca w kierunku pocieszenia i nadziei.

Brodziński zmarł młodo, lecz pozostawił po sobie spory dorobek literacki w nowym stylu krytycznych prac. Sam wielki Adam Mickiewicz nazwał go naczelnikiem szkoły romantycznej w Polsce. Ziemia lipnicka czci jego pamięć przez nadanie jego imienia wielu obiektom, takim jak m.in. Szkoła Podstawowa im. K. Brodzińskiego w Lipnicy Murowanej, do której sam uczęszczałem w 1946 r.